

POLOŽAJ ŽENE U SOCIJALIZMU – PORAST EMANCIPACIJE ILI DISKRIMINACIJE?

Sažetak

Položaj žene u socijalizmu u Bosni i Hercegovini, kao i u cijeloj regiji, zanimljivo je područje znanstvenoga istraživanja. U tom kontekstu zanimljivo je promatrati društvene, političke, socijalne i kulturne prilike u Bosni i Hercegovini u razdoblju poslije Drugoga svjetskoga rata, posebice u smislu položaja žene i ženskih pitanja. Do 70-ih godina prošloga stoljeća žene su u većini zemalja dobile pravo glasa, a poslije rata dobile su i brojna druga prava koja su ju, u društvenom smislu, trebala izjednačiti s muškarcima. Znatno je smanjena stopa nepismenosti, povećana je razina obrazovanja, a ženu se poticalo na aktivno sudjelovanje u političkom životu. Postojao je i program društvenoga izjednačavanja žena s muškarcima koji je zapravo bio dio izgradnje socijalističkoga društva. Bez obzira na to što su u doba socijalizma postojali znatni pomaci u društvenoj emancipaciji žena, one su ipak ostale na marginama moći. U ovome se radu razmatra o položaju žene u socijalizmu, o njezinu obrazovanju, radu, zaposlenosti, braku i sudjelovanju u političkom životu. Sve navedeno promatrano je u kontekstu percepcije da je socijalizam jedan od čimbenika koji je utjecao na dominantnu poziciju muškarca u svim segmentima društva.

Ključne riječi: socijalizam, položaj žene, emancipacija, diskriminacija

THE POSITION OF WOMEN IN SOCIALISM - THE RISE OF EMANCIPATION OR DISCRIMINATION?

Abstract

The position of women in socialism in Bosnia and Herzegovina as well as in the whole region is an interesting area of scientific research. In this context, it is interesting to observe the social, political, and cultural circumstances in Bosnia and Herzegovina in the time after World War II, especially in terms of the position of women and women issues. By the 1970s, women gained the right to vote in most countries, and after World War II they got numerous other rights which should have equated women with men in social terms. The illiteracy rate was greatly reduced, the level of education was increased, and women were also encouraged to actively participate in political life. There was also a program of social equalization of women

with men which was actually a part of the construction of a socialist society. Regardless of the fact that there were significant shifts in socialism when social emancipation of women was concerned, women had still remained on the margins of power. This article analyses the position of women in socialism, their education, work, employment, marriage and participation in political life. All of this was analysed in the context of the perception that socialism is one of the factors which influenced the dominant position of men in all segments of society.

Key words: socialism, position of women, discrimination, emancipation

Uvod

Kada se raspravlja o ženskom pitanju u socijalizmu, nužno je spomenuti Augusta Bebela koji je prvi dao iscrpnu studiju o ženskome pitanju sa socijalističkoga stajališta. Glavna je vrijednost Bebelove knjige *Žena i socijalizam* u tome što „na uvjerljiv način, svojstven samo naučnom socijalizmu, marksizmu, otkriva ljudima tu istinu da podčinjenost žene muškarcu, njezina ovisnost o muškarcu, nema prirodne već društvene uzorke.“¹ Bebel navodi: „Kao što su prirodne osobine žene, mada različite od muških i često suprotne njima, jednako potrebne i prema tome jednako vredne za prirodni život, tako su i njene društvene osobine, mada također različite od muških i često suprotne njima, jednako potrebne i prema tome jednako vredne za društveni život.“²

Prema Bebelu, podčinjenost žena nastala je i održava se kao nužna posljedica podjele rada i podčinjenosti jedne vrste rada drugomu, jednoga dijela društva drugomu, a pored toga prilike koje se protežu na dugi niz naraštaja postaju navika, a naslijeđe i odgoj čine da to izgleda *prirodno*. Velik broj žena čak i danas smatra da je njezin podčinjen položaj razumljiv sam po sebi i nije joj lako objasniti da je taj položaj njezin nedostatak i da mora težiti tomu da postane ravnopravna članica društva. O položaju žene u socijalizmu u Jugoslaviji postoje različite analize, ali i različiti pristupi i pogledi na učinke socijalizma na društveni položaj žena. Među najvažnije teorijske aspekte o položaju žene u socijalizmu ubrajamo knjigu Vere Gudac-Dodić, *Žena u socijalizmu*, kao i kompleksnu studiju Lydijske Sklevicky *Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata*, gdje se mogu pronaći i mnoga druga imena autora koji su istraživali ovo područje. U bosanskohercegovačkoj bibliografiji prvo djelo načinila je Senija Milišić pišući o emancipaciji muslimanske žene dok je u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća, jugoslavenska bibliografija imala monografije posvećene ženama, uglavnom sudionicama narodnooslobodilačkog rata.

¹ August BEBEL, *Žena i socijalizam*, Beograd, 1956., str. 7.

² Usp. isto.

1. AFŽ i političko djelovanje žene

Društveni, politički i pravni položaj žene u Jugoslaviji promijenio se poslije Drugoga svjetskoga rata, a napose u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju. Započele su masovne promjene koje su trebale dovesti do urbanizacije i emancipacije ruralnih jugoslavenskih sredina, ali i stanovništva. Socijalistički sustav u velikoj se mjeri oslanjao na samoupravljanje, pokret nesvrstanih te na bratstvo i jedinstvo. Samoupravljanje se odnosilo na slobodan, radnički sustav, pokret nesvrstanih pozicionirao je Jugoslaviju između Amerike i SSSR-a i udružio ju s ostalim zemljama toga pokreta, a bratstvo i jedinstvo odnosilo se na politiku promocije sklada među nacionalnim skupinama, odnosno jugoslavenskim republikama.³ Promjene koje su uslijedile poslije Drugoga svjetskoga rata ticale su se i žena i njihova položaja u društvu. Započinje formuliranje njihove društvene uloge putem propisa (ustavnih i zakonskih) iz kojih su uslijedile promjene u smislu društvenih, političkih, obiteljskih i ostalih prava žena. Promicana je društvena uloga žene preko koncepta drugarice, radnice i domaćice, a sve s ciljem kreiranja identiteta i uloge žene u socijalizmu.⁴ Međutim, nova prava koja su žene stekle u Jugoslaviji, zaslužile su same, prije svega sudjelovanjem u NOB-u kao bolničarke, kurirke, ilegalke te su u velikoj mjeri doprinijele borbi protiv fašizma. Iako su vojni zadatci bili prioritet u narodnooslobodilačkom ratu, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) veliku je pozornost pridavala stvaranju masovnih organizacija kojima je nastojala privući što veći broj ljudi. U tom kontekstu nastojali su privući i što veći broj žena te ih organizacijski usmjeravati. Tako je koncem 1942. godine, samo devet dana nakon Prvoga zasjedanja AVNOJ-a, na prostoru *Bihaičke republike* nastala Antifašistička fronta žena (AFŽ). Centralni komitet KPJ (CKKPJ) definirao je ovu žensku organizaciju na sljedeći način: „Antifašistički Front Žena je vanpartijska široka masovna organizacija svih antifašistički raspoloženih žena. Kao takva, ona je pod utjecajem naše Partije, i partijske organizacije su dužne, ostavljajući joj samostalnost i punu inicijativu u radu, pružiti svestranu pomoć. Kontrola i pomoć AFŽ-a ne sme se shvatiti kao komesarska uloga naših odgovornih partijki, već kao stvarna pomoć u okupljanju svih žena u borbi protiv fašizma i kao obezbeđenje naše pravilne linije na tome sektoru partijskog rada.”⁵

O važnosti AFŽ-a ukazuje i činjenica da je na Prvoj zemaljskoj konferenciji govorio Josip Broz Tito (5. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu) naglasivši

³ Usp. Sabrina P. RAMET, „In Tito's time”, *Gender Politics in the Western Balkans*, Pennsylvania, 1999., str. 91.

⁴ Usp. Vera KATZ, „O društvenom položaju žene u Bosni i Hercegovini 1942. – 1953.”, *Prilozi*, Sarajevo, god. 40., 2011.

⁵ *AVNOJ i revolucija, Tematska zbirka dokumenata 1941. – 1945.*, Beograd, 1983., str. 275. – 276.

pritom da Antifašistička fronta žena postoji odavno, ali da je tek tada dobila organizacijsku formu. AFŽ je nazvao najvećom *desnom rukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja* i najvećom snagom u pozadini.⁶ Često je isticao zasluge žena u Jugoslaviji i naglašavao da mora doći do promjene položaja žena u državi: „Žene Jugoslavije, koje su u ovoj borbi sa takvim samoprijegom dale takve žrtve, one što tako uporno stoje u prvim redovima Narodnooslobodilačke borbe, imaju pravo da ovdje, danas, jedanput zauvijek, utvrde jednu činjenicu: da ova borba mora donijeti ploda i za žene naroda Jugoslavije, da nikad više niko neće moći istrgnuti te skupo plaćene plodove iz njihovih ruku.”⁷

AFŽ je bio isključivo ženska organizacija koja je nastojala unaprijediti položaj žene u društvu. Djelovala je na otklanjanju posljedica rata, poticanju odgoja i edukacije, izgradnji novih objekata, kulturnome radu i uzdizanju. Posebice se radilo na promociji važnosti školovanja ženske djece kao i suprotstavljanju diskriminaciji, marginalizaciji i segregaciji žene. „AFŽ je bila svojevrsna škola u kojoj su žene naučile da budu aktivne u javnom i političkom životu zemlje. Rad se odvijao pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i bio je oslonjen na temeljna opredjeljenja da su žene ravnopravne s muškarcima u svim segmentima života i rada.”⁸

Godine 1945. u Beogradu je održan Prvi kongres AFŽ-a Jugoslavije na kojem su definirani primarni ciljevi rada ove organizacije:

- obnova i humanitarna aktivnost žena
- prosvjeđivanje i opismenjavanje
- emancipacija ženske populacije.

U knjizi Ivane Pantelić *Partizanke kao građanke* također se ističu tri važne emancipacijske uloge AFŽ-a: mobiliziranje žena radi obnove, opismenjavanje i prosvjeđivanje žene te poticaj za izgradnju dječjih vrtića zahvaljujući kojima bi žene dobile mogućnost zaposlenja, a time i ekonomsku samostalnost.⁹ Dio AFŽ-a činile su žene KPJ pod popularnim imenom *partijke*, a na njima je bila glavna odgovornost u smislu svake aktivnosti koju je pokretala komunistička vlast. Međutim, broj žena u članstvu KPJ ipak nije pratio proces ukupnoga omasovljenja partijskih organizacija. Za

⁶ Isto, 276.

⁷ Franjo KOŽUL, *Samoupravni i radni status žene u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1973., str. 33.

⁸ Jasmina ČAUŠEVIĆ (priř.) *Zabilježene: Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo, 2014., str. 105.

⁹ Usp. Ivana PANTELIĆ, *Partizanke kao građanke*, Beograd, 2011., str. 56.

primjer može poslužiti tablica u kojoj je prikazan broj žena u Komunističkoj partiji BiH u razdoblju 1946. – 1951.

Tablica 1.: Postotak žena u članstvu KPBiH¹⁰

Godina	Ukupan broj članova	Broj žena članica KPJ	Postotak (%)
1946.	20.474	4.182	20,43
1947.	29.935	5.495	18,36
1948.	52.014	9.627	18,51
1949.	54.421	9.821	18,05
1950.	63.795	10.933	17,14
1951.	81.069	13.316	16,43

Tablični prikaz ukazuje da je broj žena u KPJ iz godine u godinu rastao, no, analizirajući postotak, evidentno je da je broj žena u politici u konstantnom opadanju – od 1946. godine 20,43 % pa do 1951. 16,43 %. U svakom slučaju, različite vrste statističke obrade govore o smanjenju udjela žena u partijskome članstvu. Za ulogu drugarice, radnice, majke i domaćice trebalo je puno truda, vremena i energije. Društveno politički angažman značio bi samo dodatni neplaćeni rad te utrošene brojne sate na sastancima koji su bili česti i višesatni.¹¹ Analizirajući razdoblje poslije 50-ih godina, vidljivo je da je i dalje postojao problem maloga broja žena u politici pa je, primjerice, 1960. godine samo 16 % žena bilo u Partiji. Godine 1978. broj žena u Partiji povećao se na 23,3 %, ali je taj porast označen kao neznatčan. U 2. tablici dan je pregled broja žena koje su bile na najvišim razinama sustava: u Skupštini SFRJ, potom u republičkim skupštinama, a na koncu i broj na razini općinskih skupština.

Tablica 2.: Broj žena koje su bile zastupnice u saveznom, republičkim i općinskim skupštinama¹²

Zastupnička tijela	1958.	1963.	1965.	1967.	1969.
Skupština SFRJ	7 %	19,6 %	11,3 %	6,1 %	6,6 %
Republička skupština	10,3 %	20,8 %	19 %	11,4 %	7,5 %
Općinska skupština	6 %	16,4 %	14,4 %	9,2 %	7,9 %

Ako analiziramo ove podatke, vidljivo je da sve više žena napušta sferu privatnosti i počinje se aktivno uključivati u procese javnoga djelovanja. Međutim, od 1967. go-

¹⁰ Vidi V. KATZ, *n. dj.*, str. 144.

¹¹ Usp. *isto*, str. 145.

¹² Izvor podataka: SGJ za odgovarajuće godine, Smiljana LEINERT-NOVOSEL, *Žene – politička manjina*, Zagreb, 1990., str. 29.

dine ponovno se u SFRJ smanjuje zastupljenost žena na najvišim razinama. Izrazito je niska zastupljenost žena bila među zastupnicama u općinskim skupštinama, što je i navelo Vidu Tomšič (slovenska komunistkinja i partizanka, sudionica NOB-a i narodni heroj Jugoslavije, od 1948. godine bila je na čelu AFŽ-a) da prilikom potpisivanja Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena uoči konferencije u Nairobiju izjavi: „Nažalost, bez obzira na naše stavove o ravnopravnosti žena, nismo mogli pozitivnije odgovoriti na pitanje koliko žena imamo na funkcionarskim položajima, a tu manjkavost uočili su drugi delegati. Znači nemamo dovoljno žena tamo gdje se odlučuje – ne izvlači nas statistički postotak zaposlenih žena, jer je zaposlenost bez odlučivanja relativna i sastavni dio iskorištavanja, a postotak žena članica radničkih savjeta nije dovoljan dokaz za punu ravnopravnost.”¹³

U ostalim socijalističkim zemljama žene su bile daleko više zastupljene u društveno-političkom životu. Primjerice, u Vrhovnom sovetu SSSR-a bilo je 31 % žena, ali zapadni su politolozi upozoravali na marginalnu samostalnost toga tijela pa sudjelovanje žena nije imalo nikakvu ulogu. U Jugoslaviji nije zabilježen znatniji porast participacije žena od 1953. do 1970. godine. U tijelima bližima stvarnu odlučivanju, centralnim komitetima komunističkih partija, žena je u Sovjetskom Savezu samo 3,3 % dok je u Mađarskoj i Čehoslovačkoj taj broj bio nešto veći (oko 15 %). Godina 1982. veoma je važna u ovom kontekstu jer je Jugoslavija postala prva država u ovom dijelu svijeta koja je na mjesto premijera izabrala ženu – Milku Planinc, ali ipak u vladi koja je sastavljena 1989. nije bilo nijedne žene.¹⁴ Može se zaključiti da je u socijalizmu broj žena u takozvanoj političkoj eliti porastao, ali ni približno u mjeri u kojoj bi to bilo proporcionalno sudjelovanju žena u svjetskoj populaciji, odnosno stanovništvu pojedinih zemalja.¹⁵ Tanja Renner je kroz dugogodišnje praćenje ove problematike došla do zaključka da su istraživači u traženju pravih uzroka nedovoljne društveno-političke uključenosti žena u procese odlučivanja u socijalizmu morali prevladati ograničenost na socioekonomska obilježja i problem pratiti kroz ostale čimbenike koji mogu biti relevantni. Naglašavala je institucionalne, organizacijske, kulturne i socijalne čimbenike, kao i socijalnu politiku. Josip Broz Tito je problem rodne nejednakosti proglasio klasnim pitanjem dok su pak drugi smatrali da je ipak problem u primitivizmu i zaostalim religijskim praksama.¹⁶

¹³ Vida Tomšič, „Dekada je prošla, naš dan je osvanuo“, *Žena*, broj 5. – 6., 1985., str. 18.

¹⁴ Usp. S. LEINERT NOVOSEL, *n. dj.*, str. 11.

¹⁵ Usp. *isto*.

¹⁶ Usp. S. RAMET, *n. dj.*, str. 101.

1.1. Gašenje AFŽ-a

Bez obzira na to što je AFŽ na određen način aktivirao žene da se počnu aktivnije baviti političkim djelovanjem u jugoslavenskom društvu, ali i poticao na niz drugih aktivnosti koje su ženu trebale izjednačiti s muškarcem, organizacija je ipak ugašena. Antifašistička fronta žena ugašena je 1953. godine u Beogradu, a donesena je odluka da se naziv promijeni u Savez ženskih društava Jugoslavije, koji je poslije prerastao u Konferenciju za društvenu aktivnost žena. U rezoluciji o stvaranju Saveza ženskih društava naglašeno je sljedeće: „Stvar ženske ravnopravnosti zajedničko je društveno pitanje [...] opće borbe svih snaga socijalističkog vaspitanja masa [...] te da žene ne treba da se odvajaju u posebne političke organizacije.”¹⁷

Fronti je bilo predbacivano *suviše bavljenje političkim radom*, a s vremenom je patrijarhalno društvo obezvrijedilo sva postignuća AFŽ-a pa je s vremenom ova organizacija postala samo jedan sektor Partije. Antifašistička fronta žena uistinu je bila organizacija koja je vodila računa o formiranju novoga načina života žene u socijalističkom društvu koje se tada tek gradilo. Poslije njezina gašenja žene su u Jugoslaviji osjetile strašan gubitak. Bez obzira na to što je AFŽ nesporno imao važnu ulogu u doba socijalizma, s vremenom je sama uloga organizacije dobivala različite konotacije.

2. Rad i obrazovanje

2.1. Rad žena u socijalizmu

Žene su masovno bile uključene u radne akcije na kojima su se gradile tvornice, pruge, putovi itd. Sretne što mogu izići u javnost i prvi put učiniti sebe i svoj rad vidljivim i poštovanim, one nisu postavljale pitanje plaćanja svoga rada pa su, čini se, bile i omiljena radna snaga novoga poslijeratnoga socijalističkoga pokreta.¹⁸

Ipak, u novom socijalnom poretku postojala su muška i ženska zanimanja. Žene su bile usredotočene na pojedine profesije (primjerice socijalne službe, hotelijerstvo, turizam, tekstilna industrija), a vrlo ih je malo bilo na rukovodećim pozicijama. I dalje su bili izraženi stavovi da je muškarac primarno zadužen za obitelj u materijalnom kontekstu dok je žena promatrana u granicama bioloških okvira te su njezina temelj-

¹⁷ J. ČAUŠEVIĆ, *n. dj.*, str. 122.

¹⁸ Usp. Iva NIEMČIĆ i dr., *Ženski bibliografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*, Zagreb, 2004., str. 318.

na briga djeca i kućanstvo. Postoje neki pokazatelji da je u socijalizmu postojala i diskriminacija i eksploatacija ženskoga rada. Kako navodi Neda Božinović u svojoj knjizi *Žensko pitanje u Srbiji u XIX. i XX. veku*, položaj žene u gotovo svim zanimanjima bio je gori od položaja muškaraca. Ona tvrdi da je u tvornicama prosječno radno vrijeme trajalo devet, pa i trinaest sati, a često i više. Dnevnice su bile slabo plaćene, a posebice dnevnicu žene, pa i za 20 do 30 % manje. U razdoblju od 1965. do 1980. godine provedeno je sociološko istraživanje koje je sustavno zabilježilo razliku u primanjima žene i muškarca u gospodarstvu bivše Jugoslavije. Istraživanje je pokazalo da „što je veći udio zaposlenih žena u pojedinoj privrednoj delatnosti, to su niže prosečne zarade u toj delatnosti i obratno.”¹⁹ Patrijarhalni stavovi bili su izraženi pa su tako tradicionalna načela nastavila ograničavati žensku emancipaciju u socijalizmu. Uskoro je pala potreba za radnom snagom, posebice za onom manje kvalificiranom, a u tom su kontekstu najviše stradale žene. Koliko su žene bile zaposlene u socijalizmu, prikazano je u 3. tablici u kojoj donosimo podatke o zaposlenim ženama u društvenom sektoru u BiH.

Tablica 3.: Zaposlene žene u društvenom sektoru u BiH (godišnji presjek)²⁰

1964.	1966.	1967.	1968.	1969.
ukupno/ %	ukupno/ %	ukupno/ %	ukupno/ %	ukupno/ %
104.402/ 21 %	109.927/ 22,8 %	107.401/ 23,4 %	109.797/ 23,3 %	115.895/ 23,7 %

Amila Taljanović u svojoj knjizi *Žene u politici Bosne i Hercegovine*²¹ dala je podatke o broju žena koje su bile visoko na hijerarhiji u poduzećima u Bosni i Hercegovini. Podatci su navedeni u tablici 4.

Tablica 4.: Žene direktorice poduzeća

Direktori poduzeća	Ukupno	Žene
1964.	1055	3
1965.	1022	4
1966.	1071	5
1968.	1054	12

¹⁹ Anđelka MILČIĆ, „Žene u bivšoj Jugoslaviji: drugačiji pogled na učinke socijalizma u promeni društvenog položaja žena”, Sreten VUJOVIĆ (ur.), *Društvo rizika: promene nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, Beograd, 2008., str. 189.

²⁰ Vidi F. KOŽUL, *n. dj.*, str. 83.

²¹ Vidi Amila TALJANOVIĆ, *Žena u politici Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2010., str. 57.

2.2. Opismenjavanje ženske populacije

Prve dvije godine nakon svršetka Drugoga svjetskoga rata obilježilo je veliko opismenjavanje, odnosno otvaranje osnovnih i obnavljanje srednjih škola. Popis iz 1953. godine ukazuje na visok stupanj nepismenosti. U tom kontekstu valja navesti neke statističke podatke. Primjerice, 1957. u SRBiH bilo je 672.000 nepismenih.²² Svaka treća žena bila je nepismena. Kada je riječ o osobama ženskoga spola u dobi od 10 do 34 godine, 19,93 % bilo je nepismeno.²³

Tablica 5.: Broj ženskoga stanovništva prema pismenosti (stariji od 10 godina)²⁴

Godina		SFRJ	BiH
1948.	ukupno/nepismeno/ % nepismenih žena	6,554.121 2,256.279/ 34,4 %	981.741 582.348/ 59,3 %
1953.	ukupno/nepismeno/ % nepismenih žena	6,991.793 2,506.475/ 35,8 %	1,107.029 631.552/ 57 %
1961.	ukupno/nepismeno/ % nepismenih žena	7,581.157 2,185.575/ 28,8 %	1,235.982 590.301/ 47,8 %

Odmah nakon svršetka rata suzbijanje nepismenosti bila je temeljni prosvjetni zadatak. S prvim valom opismenjavanja započelo se 1945. godine i trebalo je obuhvatiti oko 900.000 stanovnika. Samo tijekom 1946./47. godine naučilo je čitati i pisati više od 400.000 osoba. Broj nepismenih, koji je 1931. godine iznosio 44,6 %, smanjen je 1953. godine na 25,4 %, a 1971. na 15,1 %. Od ukupnoga broja opismenjenih u prvih pet godina nakon rata oko 75 % bile su žene.²⁵ Do godine 1952. trajale su masovne akcije opismenjavanja. U tom razdoblju pohađanje škole podrazumijevalo je dugo pješaćenje i po nekoliko kilometara pa su se roditelji, posebice oni iz ruralnih krajeva, češće odlučivali za namjerno ometanje upisa djece jer su smatrali da za bavljenje poljoprivredom nije potrebno školovanje. U tom smislu ženska su djeca završavala jedan ili dva razreda, a potom se usmjeravala na kućanske poslove, čuvanje stoke i slične poslove. Kada je riječ o srednjim školama, problem je predstavljala nedovoljno razvijena mreža škola za profesionalno obrazovanje. Roditelji su se teže odlučivali slati žensku djecu izvan mjesta stanovanja zbog dvaju razloga: zbog nedovoljnoga broja internata te visoke cijene internatskoga smještaja. Broj mladih u BiH uzrasta od 15 do 18 godina koji su pohađali škole drugoga stupnja iznosio je 37.790, od čega je 19.552 bilo djevojaka.²⁶ Djevojke sa svršenom osnovnom i srednjom

²² Usp. Snježana ŠUŠNJARA, *Razvoj specijalnog školstva u BiH od 1958. do 1990. godine*, Zagreb – Sarajevo, 2013.

²³ Usp. *isto*, str. 124.

²⁴ Vidi „Žena u društvu i privredi Jugoslavije”, *Statistički bilten broj 558.*, Beograd, 1969., str. 62.

²⁵ Usp. Mitar PAPIĆ, *Školstvo u BiH (1941. – 1945.)*, Sarajevo, 1981., str. 90.

²⁶ Usp. J. ČAUŠEVIĆ, *n. dj.*, str. 125.

školom više su se uključivale na daktilografske tečajeve, a također se znatno povećao broj djevojaka u trgovačkim školama. Djevojke su, također, birale medicinsku, učiteljsku i druge administrativne škole dok su u manjem broju pohađale tehničke škole. Tako je, primjerice, u tehničkim školama od 14.429 učenika bilo samo 4.219 djevojaka. U poljoprivrednim školama od 7.921 učenika 1.297 bile su djevojke.²⁷ Bilo je nužno jasnije se odrediti prema ovom pitanju kako bi se mladi naraštaji djevojaka usmjerili prema različitim djelatnostima i zanimanjima. U ovome dijelu rada treba istaknuti da je postojala diskriminacija i kada je riječ o stipendiranju djevojaka. Mnoga su poduzeća i javne službe iskazivale otpor prema stipendiranju djevojaka kao nesigurnoj investiciji smatrajući da žene češće ne ispunjavaju zadane obveze, a udaja i materinstvo ometaju ih da se uopće jave na posao.²⁸

3. Brak, tradicija i patrijarhat

Kako navodi Franjo Kožul u knjizi *Samoupravni i radni status žene u BiH*, tradiciju možemo shvatiti kao konzervativni oblik svijesti koji se preslikava na način života i sustav vrijednosti ili kao konzervativni mentalitet na socijalnom području. Nadalje, tradicija ili njezino negativno značenje preslikava se na stil življenja, vjerovanja, djelovanja i ponašanje čovjeka u prostoru. To je ukupnost antropoloških, socioloških, psiholoških i drugih dimenzija jedne osobnosti. Sve se to, dakako, preslikava na društveno stanje, a, prema Kožulu, tradicija se najsnažnije manifestira i osjeća u obitelji i braku.²⁹ Tradicijom je uvriježeno razmišljanje da je obitelj temeljni društveni čimbenik. Ovakvo tradicionalno mišljenje proizlazi iz naglaska na biološkoj funkciji obitelji, na religijskom poimanju braka kao socijalnoga okvira za biološku reprodukciju. Unutar takva shvaćanja posebno valja naglasiti i konzervativan stav po kojem je isključivo majka odgovorna za odgoj djece. Brak se vrlo često tumačio kao negacija ženine slobode i autonomije, a žena u braku vrlo je često osjećala različite oblike zavidna položaja. I u socijalizmu su mnoge žene nakon stupanja u brak postale neprimjetne – nisu više sudjelovale u javnome i društvenome životu jer su bile *zarobljene* u obitelji (rađanje, odgoj djece, kućne obveze). Pojava *zarobljene žene* vrlo je česta i zapravo je postojala u svim društvenim razdobljima, pa i u socijalizmu. U tom kontekstu valja spomenuti pravo na razvod braka kao jedan od bitnih čimbenika koji pokazuju ravnopravnost žene i muškarca. Žene su u socijalizmu imale

²⁷ Usp. *isto*, str. 126.

²⁸ Usp. *isto*, str. 127.

²⁹ Usp. F. KOŽUL, *n. dj.*, str. 144.

pravo zatražiti razvod braka, no tu su mogućnost ipak znatno više koristili muškarci. Razlozi se mogu tražiti u ekonomskim (ne)prilikama u kojima su se žene nalazile, u nemogućnosti izdržavanja djece bez muške pomoći, u strahu od gubitka starateljstva te u duboko ukorijenjenu razmišljanju da je razvod braka velika sramota, ali samo za ženu. Alija Silajdžić u djelu *Borba žene za ravnopravnost jedan od uzroka razvoda braka* daje uvid u brakorazvodne parnice sudova BiH, a rezultati su pokazali da muškarci olako doživljavaju brak kao i vjernost u braku, da su žene često bile žrtve nasilja u obitelji, da su ženama partnere vrlo često birali roditelji, ali i to da su žene bile ekonomski nemoćne te da su stupale u brakove da bi se izbile iz bijede i siromaštva. Podatci također pokazuju da su žene te koje su se znatno više borile od muškaraca kako bi sačuvala bračnu zajednicu, ali su u doba socijalizma iskorištavale svoje pravo na razvod braka kada im je bračna situacija postajala nepodnošljiva.³⁰

Trebalo je mijenjati stara patrijarhalna uvjerenja o podređenu položaju žene u bračnoj zajednici te stvoriti nove odnose među ženama i muškarcima, što je svakako bio dugotrajan i složen proces.

Zaključak

Činjenica je da su se žene u socijalizmu izborile, ali i dobile svoj prostor da unutar nove ideologije sudjeluju u kreiranju novoga odnosa među spolovima, da uspostavljaju ravnopravnost. Osim toga dobile su i nekoliko zakonskih mogućnosti. Prije svega žene su dobile pravo glasa, a potom je SFRJ 1979. godine potpisala *Deklaraciju o eliminiranju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW), usvojenu na Generalnoj skupštini UN-a. Godine 1946. donesen je zakon o braku koji je trebao izjednačiti ženu i muškarca u bračnoj zajednici. Potom, donesen je zakon o socijalnom osiguranju koji je podrazumijevao osiguranje od svih rizika, a u tom kontekstu žene su imale plaćen rodiljni dopust te su mogle ostvariti mirovinu pod istim uvjetima kao i muškarci. Jugoslavenska zakonodavna tijela uistinu su prihvatila sve međunarodne konvencije koje se odnose na položaj žene. Program društvenoga izjednačavanja žena s muškarcima bio je dio programa izgradnje socijalističkoga društva, a koncept društvene ravnopravnosti i jednakosti unio je značajne promjene u život žena. Ali, unatoč značajnim pomacima u društvenoj emancipaciji žena u doba socijalizma, još uvijek je postojala ekonomska, društvena, politička i kulturna nejednakost između žena i muškaraca. Bez obzira na sve donesene zakone koji su poticali ravnopravnost spolova, tradicionalna poimanja uloga, kao i duboko ukorijenjen patrijarhat na neki

³⁰ Usp. Alija SILAJDŽIĆ, „Borba žene za ravnopravnost jedan od uzroka razvoda braka“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo, god. XIX., 1971.

je način pružao otpor ženskoj emancipaciji i ženskoj aktivnosti izvan osobne sfere. Unatoč tomu što su žene postale znatno aktivnije u svim sferama, ipak je uočen otpor obitelji, napose njezinih muških članova, prema educiranju i opismenjavanju ženskoga dijela populacije. Donošenje zakona koji na bilo koji način potiču ravnopravnost spolova apsolutno je ispravno i važno, međutim puko donošenje zakona nije bilo dovoljno.

Unatoč tomu što se položaj žene u socijalizmu znatno promijenio u odnosu na prethodna razdoblja, socijalističko je društvo ipak bilo pod snažnim utjecajem stereotipa pa su se status, značaj i rad žene u društvu zanemarivali, a često i podcjenjivali.